

معرفی نمایه ها و فهرست مندرجات روزنامه های دوره قاجار

حسین قاسمی^۱

چکیده

امروزه به علت کثرت نشریات ادواری منتشر شده در سطح جهان، نیاز به نمایه و نمایه سازی مطبوعات بویژه به شکل الکترونیکی بیش از پیش احساس می شود و نمایه کردن مطبوعات از گذشته های دور و همزمان با پدید آمدن و گسترش اولیه نشریات ادواری مطرح بوده است. روزنامه های دوره قاجار نیز در میان مطبوعات دوره های مختلف ایران از حیث سندیت و قدمت برای تحقیق در امور فوق از اهمیت ویژه ای برخوردارند و همین امر پژوهشگران تاریخ مطبوعات ایران و مراکز فرهنگی مختلف (از جمله کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه تهران و...) را بر آن داشت تا به جمع آوری و تکمیل دوره ها و شماره های مختلف و نایاب روزنامه های دوره قاجار، به چاپ مجدد آنها دست یازند. این مهم گذشته از حفظ میراث مکتوب و تاریخ این مرز و بوم، منابع مذکور را برای جامعه پژوهشگران و تاریخ پژوهان دسترس پذیرتر از گذشته می نماید.

در این مقاله سعی شده است که پس از بیان اهمیت و جایگاه نمایه های مطبوعات و انواع آن، نمایه ها و فهرست مندرجات روزنامه های دوره قاجار منتشر شده در ایران معرفی و مورد بررسی قرار بگیرند.

کلیدواژه های موضوعی: نمایه سازی؛ نمایه؛ فهرست مندرجات؛ روزنامه های دوره قاجار

مقدمه

در مقدمه نخست به تعریف علمی واژه های تخصصی مطرح شده در این نوشته می پردازیم:

^۱ کارشناس علوم کتابداری و اطلاع رسانی گروه مطبوعات سازمان کتابخانه ها، موزه ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی .

نمایه^۲ از واژه پهلوی پهرست، که معرب پهرست است آمده و وسیله ای است برای راهنمایی شخص به اطلاعات مورد نیازش. برای نمایه تعاریف مختلفی با مضمونهای یکسان وجود دارد که به ذکر یکی از آنها بسنده می شود: نمایه، «فهرستی از اصطلاحات که به روشی قابل فهم و واضح مرتب شده و محلی را که اصطلاحات در آن وجود دارند نشان می دهد» (گیلوری، ۱۳۷۹: ص ۱۸)

نمایه سازی: «نمایه سازی را ثبت و ضبط محتوی اطلاعاتی مدارک با استفاده از کلیه روشها و دستورالعملها به منظور سازمان دادن به اطلاعات و به قصد سهولت در بازیابی، گویند» (میرزاده، ۱۳۵۲: ص ۱۷).

فهرست مندرجات: سیاهه عناوین، مطالب و موضوعات مختلف یک نشریه همراه با شماره صفحه مربوط به آن، فهرست مندرجات نامیده می شود.

روزنامه: در فرهنگ اصطلاحات روزنامه نگاری فارسی روزنامه را «نشریه ای» تعریف کرده اند که برای روشن ساختن افکار مردم در زمینه های مختلف اجتماعی، سیاسی، علمی، فنی و ادبی و ترقی دادن سطح معلومات عامه و نشر اخبار و اطلاعات و مطالب عام المنفعه و انتقاد و صلاح اندیشی در امور عمومی به طور منظم و در ساعت معین طبع و نشر گردد. ایرج افشار در باره نشریاتی که روزنامه جزئی از نام آنهاست، مانند روزنامه مرآت السفر و مشکوه الحضر و نظایر آن نوشته است «اطلاق نام روزنامه بر این نشریه ها از آن باب است که در ادبیات کهن ایران و نیز در عهد ناصری کلمه روزنامه را برای ضبط وقایع و اتفاقاتی که روزانه پیش می آمده به کار گرفته اند و در مقابل کلمه News Paper انگلیسی به هنگامی که ایرانیان به انتشار روزنامه در اروپا آشنا شده بودند لفظ «کاغذ اخبار» را مرسوم ساخته بودند. پس از آن آرم «کاغذ اخبار» جای خود را به روزنامه داد» (روزنامه های مرآت السفر و اردوی همایون: ص ۱۰۷، ۱۱۲).

روزنامه های دوره قاجار: به نشریاتی که در فاصله زمانی سالهای ۱۲۵۲ تا ۱۳۴۴ قمری برابر با ۱۲۱۵ تا ۱۳۰۴ شمسی، در ایران و خارج از ایران، به زبان فارسی و غیر فارسی و بافاصله انتشارهای مختلف (روزانه، هفتگی و ماهانه) منتشر شده است، اطلاق می شود.

اهمیت و جایگاه نمایه در مطبوعات

امروزه به علت کثرت نشریات ادواری منتشر شده در سطح جهان، نیاز به نمایه و نمایه سازی مطبوعات بویژه به شکل الکترونیکی بیش از پیش احساس می شود و نمایه کردن مطبوعات از گذشته های دور و همزمان با پدید آمدن و گسترش اولیه نشریات ادواری مطرح بوده است. از جمله اولین نمایه ها نشریه gentleman's magazin است که در سال ۱۸۲۱ میلادی در دو جلد قطور برای سال های ۱۸۱۷-۱۸۱۸ منتشر شد (۱۰: ص ۲۰-۳۲) و جالب است که در ایران اولین فعالیت مطبوعاتی در این زمینه، برای تهیه «فهرست مندرجات»، مربوط به **روزنامه ایران** (محرم ۱۲۸۸ قمری برابر با ۱۸۷۱ میلادی) است که از شماره ۹۹ تا آخرین شماره ادامه داشته است؛ دست اندرکاران هدف خود از این کار را در آن شماره ذیل «اعلان دارالطباعة» چنین نوشته اند: «چون روزنامجات ایران را ارباب ذوق و کمال جمع

آوری نموده کتاب می نمایند و در مواقع ضرورت نظر به اعتماد صحت اخبار آن رجوع می فرمایند محض اینکه در استرجاع سهولتی برای ایشان باشد بعد از این در آخر هر روزنامه فهرست اخبار مندرج^۲ در آن روزنامه بر سیل اجمال نموده خواهد شد که در مقام ضرورت چندان تعطیل اوقات لازم نیفتد». (قاسمی، ۱۳۸۰: ص ۱۳۸۵-۱۳۸۶).

به طور کلی نمایه سازی یکی از مباحث تخصصی مدرک شناسی است اما کاربرد نمایه چنان عمومیت دارد که هر کسی با کتاب و مطبوعات و آرشیو سر و کار دارد باید اطلاعاتی از نمایه و نمایه سازی داشته باشد. «نمایه نقش بسیار مهمی در بازیابی اطلاعات داشته و می تواند بازدهی آموزشی را تا حد وسیعی افزایش دهد. نمایه سازی می تواند امکانات فوق العاده برای پژوهشهای علمی و اجتماعی را فراهم سازد، همچنین می تواند بازدهی طرحهای توسعه اقتصادی و فرهنگی را افزایش دهد. اصولاً پیشبرد اغلب امور آموزشی، اقتصادی و فرهنگی بدون نمایه سازی روشمند غیر ممکن است. با استفاده از یک آرشیو ملی کامل می توان جلوی هزینه های طرحهایی را که برای چندمین بار تکرار می شوند، گرفت و از طرحهای گذشته و اجرا شده با استفاده از نمایه، بارها و بارها استفاده کرد». (محمدی فر، ۱۳۸۱: ص ۱۲)

قابل ذکر است که امروزه کاربرد نمایه و نمایه سازی بسیار متنوع و گسترده شده است بدانگونه که پایگاههای موتورهای جستجو در اینترنت نیز از اصول و روشهای نمایه سازی برای سازماندهی این شبکه استفاده می کنند و فراتر

از آن مطرح بودن مباحث «نمایه های استنادی»^۳ از قبیل پژوهشگر گوگل و اسکوپوس می باشد. نمایه سازی به عنوان حرکتی در عرصه تولید علم، راه پیشرفت و توسعه علمی را در سراسر جهان فراهم ساخته و دانشگاههای جهان با استفاده از ابزارهای مطرح فوق روند تولید علم خود را بهینه و هدفمند ساخته اند.

انواع نمایه ها در مطبوعات

- ۱- **نمایه نام اشخاص و سازمان ها:** سیاهه ای است که در آن نام مؤلفان، مترجمان و یا سازمانها به ترتیب الفبایی مرتب شده و روبروی هر اسم شماره بازیابی مدرک مربوطه وجود دارد.
- ۲- **نمایه موضوع:** سیاهه ای است که در آن موضوعات مختلف مقالات الفبایی شده و جلوی هر موضوع شماره بازیابی آن نوشته شده است.
- ۳- **نمایه عنوان مقالات:** سیاهه ای است که در آن عناوین مقالات به صورت الفبایی مرتب شده و شماره بازیابی مقاله در برابر عنوان آن قرار می گیرد.

۳) نوعی نمایه سازی است که امکان بازیابی مقاله های منتشر شده در مجله های علمی را بر مبنای استنادهای دریافتی از سایر مقاله ها و ارجاع ها به سایر مقاله ها فراهم می نماید. در واقع، نوعی نمایه است که آثار پیشین که در آثار پسین به آنها استناد شده را فهرست می نماید. این نوع نمایه بیشتر توسط پژوهشگران برای جابجایی منابع مرتبط و کسب اطلاع بیشتر در مورد یک موضوع یا مسأله منتشر شده پیشین، استفاده می شود.

- ۴- **نمایه نام نشریات:** سیاهه ای است که در آن عناوین نشریات بصورت الفبایی مرتب شده و شماره بازیابی مقالات مربوط به آن نشریه در جلوی نام هر نشریه می آید.
- ۵- **نمایه زبان:** سیاهه ای است که در آن زبانهای مختلف نشریات به صورت الفبایی مرتب شده است و در زیر هر زبان، نشریات آن زبان به صورت الفبایی همراه با شماره بازیابی مقالات مربوطه می آید.
- ۶- **نمایه سال انتشار:** سیاهه ای است که سالهای انتشار نشریات را از کوچکترین سال به بزرگترین سال آورده و در زیر هر کدام، نشریات مربوط به آن سال را به صورت الفبایی، همراه با شماره بازیابی مقالات مربوطه آورده است.
- ۷- **نمایه محل انتشار:** سیاهه ای است که در آن محل انتشار نشریات مختلف به صورت الفبایی مرتب شده و در زیر هر مکان، نشریات منتشر شده در آن محل به صورت الفبایی، با ذکر شماره بازیابی آن مقاله آمده است.
- ۸- **نمایه تصاویر:** سیاهه ای است که شماره های بازیابی مربوط به هر تصویر در جلوی نام آن تصویر یا مکان ارائه می گردد.
- ۹- **نمایه عام (نمایه فرهنگی):** نمایه ای است که در آن تمام انواع فوق یا چند مورد از آنها را به صورت درهمگردد در یک سیاهه به صورت الفبایی ارائه می کند.
- پژوهشگر مطبوعات با داشتن هر یک از گزینه های معرفی کننده یک مقاله (عنوان، مولف، موضوع و...) به سرعت و سهولت می تواند به مقاله مورد نظر دست یابد. مثلاً اگر نام نویسنده یک مقاله را بدانند، با استفاده از «نمایه مؤلف» می تواند به مکانی که مقاله آن مؤلف قرار دارد دسترسی پیدا کند و به همین ترتیب با داشتن موضوع یا عنوان یک مقاله و با استفاده از نمایه های مربوطه می تواند در کمترین زمان به هدف خود- یعنی دسترسی به اصل مقاله- نائل شود.

اهمیت روزنامه های دوره قاجار

امروزه نشریات ادواری همانند سایر اسناد رسمی از جمله منابع مهم تحقیق بشمار می روند و از نظر وقوف بر مسائل گذشته جهان، منبع عمده ای برای تحقیق در تاریخ اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، هنری و خبری ملتها محسوب می شوند. مطبوعات با داشتن سابقه ای طولانی در انتشار (از ۱۲۵۲ قمری با انتشار نخستین نشریه ادواری تا امروز) از جایگاه ویژه ای در این زمینه برخوردار است. با مطالعه و بررسی روند انتشار یک نشریه در گذشته مثلاً در دوره قاجار می توان تصویری نسبتاً گویا از نگرش ناظر بر جریان ها، حوادث و تحولات آن دوره بدست آورد.

روزنامه های دوره قاجار در میان مطبوعات دوره های مختلف ایران از حیث سندیت و قدمت برای تحقیق در امور فوق از اهمیت ویژه ای برخوردارند و همین امر پژوهشگران تاریخ مطبوعات ایران (از جمله آقای ایرج افشار، سید فرید قاسمی و...) و مراکز فرهنگی مختلف (از جمله کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه تهران و...) را بر آن داشت تا به جمع آوری و تکمیل دوره ها و شماره های مختلف و نایاب روزنامه های دوره قاجار، به چاپ مجدد

آنها دست یازند. این مهم گذشته از حفظ میراث مکتوب و تاریخ این مرز و بوم، منابع مذکور را برای جامعه پژوهشگران و تاریخ پژوهان دسترس پذیر تر از گذشته می نماید.

از ویژگیهای نسخه های تجدید چاپ شده این دوره تاریخی، گنجاندن مقدمه ای جامع و کامل در ابتدا و همچنین نمایه های مختلفی در انتهای این منابع می باشد که از ویژگیهای بارز این نوع روزنامه هاست. ضمناً یاد آور می شود که تعداد معدودی از این دست روزنامه ها، نمایه و فهرست جامع و کاملی ارائه نکرده اند. امید که عزیزان دست اندرکار تجدید چاپ این منابع نیز به اهمیت نمایه و فهرست مندرجات که تسهیل کننده کارهای تحقیقی و پژوهشی است پی برده و در چاپهای مجدد بعدی آنها را در این منابع بگنجانند. هرچند بر اصحاب فن پوشیده نیست که تهیه نمایه و حتی فهرست مندرجات، خصوصاً نشریات دوره قاجار، با آن ادبیات منحصر به فرد کاری بس مشکل و عظیم

است.

معرفی نمایه ها و فهرست مندرجات منتشر شده روزنامه های دوره قاجار

۱- «روزنامه وقایع اتفاقیه» از شماره ۱ تا ۴۷۱ (ربیع الثانی ۱۲۶۷ تا محرم ۱۲۷۷). «نخستین نشریه فارسی زبان چاپ ایران در عهد ناصرالدین شاه «روزنامه» ای با نام روزنامه چه اخبار دارالخلافة طهران است. این نشریه از

شماره دوم به روزنامه وقایع اتفاقیه تغییر نام داد و شماره ۴۷۱ آن «وقایع» نام گرفت... و از شماره ۱ تا ۴۱ در عهد صدارت میرزا تقی خان امیرکبیر و از شماره ۴۲ به بعد در دوره اعتماد الدوله انتشار یافته است» (روزنامه های مرآت السفر و اردوی همایون: ص ۱۱۷۱ و ۱۱۹۰) این روزنامه توسط کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران با همکاری مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها در سال ۱۳۷۳ تجدید چاپ و انتشار یافته است. و روش تنظیم نمایه آن به صورت موضوعی، جای ها و کسان است که شامل ۱۱۷ صفحه می باشد.

۲- «روزنامه دولت علیه ایران» و «روزنامه دولتی» به مدیریت میرزا ابوالحسن خان نقاشباشی (صنیع الملک) از شماره ۴۷۲ تا ۵۹۲ (صفر ۱۲۷۷ تا ربیع الثانی ۱۲۸۳) و از شماره ۵۹۳ تا ۶۳۸ با عنوان «روزنامه دولتی» و از شماره ۶۳۹ تا ۶۵۰ (۱۲۸۶ تا ۱۲۸۷ق) دوباره به «روزنامه دولت علیه ایران» تغییر نام داد. لازم به ذکر است که این روزنامه ادامه روزنامه وقایع اتفاقیه بوده است (شماره های پیاپی این نشریه از ۴۷۲ شروع شده است). بازچاپ آن شامل ۹۶ صفحه نمایه عام و نمایه تصاویری باشد که توسط کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۷ منتشر شده است.

۳- «روزنامه ایران»: به مدیریت محمد حسن خان اعتماد السلطنه و برادرزاده اش محمد باقرادیب الملک (بعدها اعتماد السلطنه) از شماره ۱ تا ۱۰۳۲ (محرم ۱۲۸۸ تا پایان سال ۱۳۲۰ق). «سال نخست انتشار ایران مصادف با انتصاب حاجی میرزا حسین خان سپهسالار قزوینی «مشیرالدوله» به صدارت بود». (روزنامه های مرآت السفر و اردوی همایون: ص ۱۳۹۳) نگارنده «سرگذشت مطبوعات ایران» ذکر چهار نکته را درباره نشریه ایران ضروری می داند، که در خور این وجیزه بیان می شود:

«یکی این که مدیر مبتکر نشریه ایران دوره هایی از این نشریه را صحافی می کرده تا مجلد آن برای استفاده آیندگان باقی بماند.

دوم اینکه گرداننده این نشریه همه ساله در دهه اول محرم به احترام حضرت سید الشهداء علیه آلاف التحیه والثناء روزنامه را تعطیل می کرده است.

سومین نکته آنکه افزون بر نشان شیر و خورشید و شمشیر که در سرلوحه شماره های آغازین ایران آمده، تصاویر مختلف دیگری همراه آن نشان با اندک تغییراتی تکرار شده است.

چهارمین نکته فوق العاده ها و ضمیمه های ایران است که با آن منتشر می شده است». (روزنامه های مرآت السفر و اردوی همایون: ص ۱۴۲۴-۱۴۲۷)

روش تنظیم نمایه این روزنامه به صورت درهمگردد (نمایه فرهنگی یا عام) و شامل ۴۴۸ صفحه می باشد.

۴- «روزنامه ایران سلطانی و ایران» به مدیریت میرزا محمد ندیم باشی و محمد باقر اعتماد السلطنه، در طی شش سال ۱۳۴ شماره (محرم ۱۳۲۱ تا ۱۳۲۶ق) منتشر شد. شماره ۱۵ سال سوم روزنامه ایران سلطانی در تاریخ ۹ شعبان ۱۳۲۳ق آخرین شماره از نشریه نامبرده است و از شماره ۱۶ عنوان روزنامه به «ایران» تغییر یافته و به جای ندیم باشی در پایان هر شماره نام محمد باقر اعتماد السلطنه آمده است. و حاوی اخباری بود که از طرف دولت، مسئولین روزنامه مجاز به انتشار آن بودند. «شماره ۱۸ مربوط به سال ششم (۲۷ ربیع الاول ۱۳۲۶) روزنامه ایران نیز ظاهراً آخرین شماره این روزنامه است که منتشر شده و پس از آن به دلیل به توپ بسته شدن

مجلس و.... به همراه دیگر نشریات توقیف شد.» (روزنامه ایران سلطانی و ایران: ص ۱۲-۱۸) این روزنامه نیز توسط کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۸۰ تجدید چاپ و منتشر شد و چاپ افسست آن شامل ۱۰۰ صفحه نمایه عام است.

۵- «**روزنامه شرف**» به مدیریت محمد حسن خان فرزند حاجب الدوله، که به اعتماد السلطنه و سپس صنیع الدوله ملقب گردید این نشریه از شماره ۱ تا ۸۷ (۱۳۰۰ تا ۱۳۰۹ ق) منتشر شد و در هر شماره تصویر یکی از بزرگان مملکت با مختصر شرح حالی از او طبع گردیده است؛ نقاشیهای این منبع از میرزا ابو تراب غفاری و میرزا موسی و خطاطی آن از میرزا محمد کلهر و میرزا زین العابدین ملک الخطاطین می باشد و توسط انتشارات فرهنگسرا در سال ۱۳۶۳ تجدید چاپ شده است و شامل ۵ صفحه نمایه عام می باشد.

۶- «**روزنامه شرافت**» زیر نظر محمد باقر اعتماد السلطنه از شماره ۱ تا ۶۶ (۱۳۱۴ تا ۱۳۲۱ ق)، شامل فهرست تصاویر رجال ایران، فهرست تصاویر رجال غیر ایرانی و فهرست تصاویر اماکن متفرقه با نقاشی میرزا مهدی مصور الملک و خط میرزا زین العابدین ملک الخطاطین. «پس از چهار سال تعطیلی روزنامه شرف به شرافت تغییر نام داد و با همان سبک و سیاق منتشر شد. که از لحاظ تصاویر قلمی کمال اهمیت را دارد». (صدرهاشمی، ۱۳۶۴: ج ۳ ص ۵۸) این روزنامه همراه روزنامه شرف توسط انتشارات یساولی در سال ۱۳۶۳ تجدید چاپ شده است. و شامل ۷ صفحه نمایه عام می باشد.

۷- «**روزنامه ملت سنیه ایران و روزنامه ملتی**» به مدیریت و سردبیری علیقلی میرزا اعتماد السلطنه از شماره ۱ تا ۳۴^۴ (محرم ۱۲۸۳ تا جمادی الاخر ۱۲۸۷)، به مدت پنج سال در دارالطباعه دولتی مدرسه مبارکه دارالفنون منتشر شد. سه شماره اول این نشریه با عنوان **روزنامه ملت سنیه ایران**، و سی و سه شماره آن (۹ جمادی الاخر ۱۲۸۳ تا ۲۰ جمادی الاخر ۱۲۸۷) با عنوان روزنامه ملتی انتشار یافته اند. درباره انگیزه انتشار این روزنامه در کتاب «سرگذشت مطبوعات ایران» نظرات مختلفی ارائه شده که به ذکر یک نمونه از آنها بسنده می شود: «جهانگیر صلح جو آورده است: علت انتشار این روزنامه این بود که در روزنامه های دولتی فقط صاحب منصبان و درباریان می توانستند مقالاتی بنویسند ولی به دستور ناصرالدین شاه این روزنامه منتشر گردید تا تمام افراد ملت بتوانند در نگارش آن سهیم باشند. و در حقیقت روزنامه ملتی آئینه افکار ملت باشد و این، اولین مرتبه ای است که در تاریخ مطبوعات ایران از روی میل و رغبت شاهان قاجار به روزنامه ای، آزادی نسبی داده اند». (فرایدی، ۱۳۵۱: ص ۱۳۱۸) انتشار مجدد این نشریه توسط مرکز گسترش آموزش رسانه ها در سال ۱۳۷۴ انجام شده است و شامل ۶ صفحه فهرست مندرجات و نمایه می باشد.

۸- «**روزنامه تربیت**» (نخستین روزنامه غیر دولتی ایران) به صاحب امتیازی و مدیریت محمد حسین فروغی اصفهانی (ذکاء الملک) از سال ۱ تا ۹ شماره ۱ تا ۴۳۴ (رجب ۱۳۱۴ تا محرم ۱۳۲۵) به صورت هفتگی و روزانه در بیش از ۲۵ شهر داخل و خارج از جمله برلن (سرپرستی نشریه تربیت در اروپا)، بادکوبه، تمام

۴) روزنامه ملت سنیه ایران احتمالاً ۳۶ شماره منتشر شده است - شماره های ۱ و ۲۱ هر کدام دو شماره داشته است- «شماره ۱ (۱۵ محرم ۱۲۸۳) ، شماره ۱ (۱۴ ربیع الاول ۱۲۸۳) ، شماره ۲۱ (۳ ربیع الثانی ۱۲۸۵) ، شماره ۲۱ (۹ جمادی الاولی ۱۲۸۵) ». (۱۰ : ص ۱۳۲۵-۱۳۲۷) .

روسیه، قم، کردستان و... توزیع می شده است. چاپ مجدد این نشریه شامل ۲۴۵ صفحه نمایه عام و ۴۵ صفحه فهرست مندرجات می باشد و توسط کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۶-۱۳۷۷ با مقدمه سید فرید قاسمی در تهران منتشر شده است.

۹- «**روزنامه کاوه**»: موسس و مدیر آن سید حسن تقی زاده بوده است و در شهر برلین در چاپخانه کاپویانی که توسط میرزا عبدالشکور و ایرانیان مقیم برلین تاسیس شده بود، منتشر می شد. سال ۱-۴ شماره ۱-۳۵ (ربیع الاول ۱۳۳۴ تا جمادی الاول ۱۳۳۸) مربوط به دوره قدیم روزنامه کاوه و دوره جدید آن سال ۱ شماره ۳۶ تا ۴۷ و سال ۲ شماره ۱ تا ۱۲ (جمادی الثانی ۱۳۳۸ تا شعبان ۱۳۴۰). این روزنامه با مقدمه و به کوشش آقای ایرج افشار توسط چاپخانه بیست و پنجم شهریور در سال ۱۳۵۶ تجدید چاپ شده است و شامل ۱۰ صفحه فهرست مندرجات می باشد.

۱۰- «**روزنامه دانش**»: اولین نشریه اختصاصی زنان است که به مدیریت و صاحب امتیازی خانم کحال به صورت هفتگی از ۱۰ رمضان ۱۳۲۸ تا ۲۷ رجب ۱۳۲۹ در ۳۰ شماره ۸ صفحه ای انتشار می یافت اما متأسفانه از این نشریه تنها ۶ شماره بدست آمده و به صورت افست تجدید چاپ شده است. این روزنامه در زیر عنوان «دانش» خود را اینگونه معرفی می کند: «روزنامه ای است اخلاقی. علم خانه داری. بچه داری. شوهر داری. مفید بحال دختران و نسوان و بکلی از پلتیک و سیاست مملکتی سخن نمی راند» (شکوفه به انضمام دانش: ص ۲۸۳). افست این روزنامه شامل ۲ صفحه فهرست مندرجات و ۱۲ صفحه نمایه عام می باشد که توسط کتابخانه ملی در سال ۷۷ در تهران منتشر شده است.

۱۱- «**روزنامه شکوفه**»: دومین نشریه اختصاصی زنان است که به مدیریت و سردبیری مریم عمید سمنانی (مزین السلطنه، موسسه مدرسه دخترانه دارالعلم و صنایع مزینیه) از ذی الحجه ۱۳۳۰ تا ذی القعدة ۱۳۳۴ به مدت چهار سال شامل ۷۰ شماره در تهران منتشر شد. محور عمده مطالب روزنامه را مسائل خانواده تشکیل می دهد «و از مقولات اصلی مورد علاقه خانم مزین السلطنه تأکید بر لزوم تربیت و تعلیم «دوشیزگان» بود به عنوان همسر و مادران آینده که ایشان خود متقبل تربیت فرزندان و تأثیرگذار در رفتار مردان خواهند بود». شکوفه به انضمام دانش: مقدمه، ص چهار) افست این روزنامه شامل ۱۱ صفحه فهرست مندرجات و ۱۲ صفحه نمایه عام می باشد که توسط کتابخانه ملی در سال ۷۷ در تهران منتشر شده است.

۱۲- «**مرآت السفر و مشکوه الحضر**»: دو شماره نخست این نشریه با عنوان «مرآت السفر» و یازده شماره دیگر آن «مرآت السفر و مشکوه الحضر» نام دارد. «نخستین شماره این روزنامه در اول ربیع الاول ۱۲۸۸ در سلطنت آباد تهران و سیزدهمین شماره آن در جمادی الاولی ۱۲۸۸ در همانجا انتشار یافت، یازده شماره دیگر این نشریه - از شماره دوم تا دوازدهم - در محل های «اتراق» در راه سفر مازندران و بازگشت به تهران طبع و توزیع شد...» (قاسمی، ۱۳۸۰: ص ۱۴۲۹). شماره های این روزنامه در بر دارنده «وقایع اسفار ناصرالدین شاه و شکارهای او در سفر مازندران و احوال و مقالات او که به دستگیری محمد حسنخان اعتمادالسلطنه در عرض راه نوشته شده و چون وسایل طبع همه وقت همراه بوده در عرض راه طبع و توزیع

می شده است» (صدرهاشمی، ۱۳۶۴: ج ۴ ص ۱۹۸) مدیریت این نشریه را «رئیس کل دارالطباعة ممالک محروسه ایران» عهده دار بود که ابتدا صنایع الدوله و بعد ها اعتماد السلطنه لقب گرفت.

۱۳- «**روزنامه اردوی همایون**»: سومین نشریه ادواری سفر در عهد ناصری و دومین نشریه سیار است که زیر نظر محمد حسن خان طبع و نشر شد (قاسمی، ۱۳۸۰: ص ۱۷۳۷) «این نشریه در سفر اول ناصرالدین شاه و همراهان به خراسان- اواخر سال ۱۲۸۳ و اوایل ۱۲۸۴ ق- انتشار یافته و نام کامل آن را «**روزنامه اردوی همایون**» قرار داده اند و دومین نشریه به این نام که پیشوند روزنامه ندارد و به «اردوی همایون» نامبردار است در سفر دوم ناصرالدین شاه و همراهان به خراسان که در سال ۱۳۰۰ اتفاق افتاد... [ردیف بعدی] نخستین شماره روزنامه اردوی همایون در محرم ۱۲۸۴ ق در سمنان انتشار یافت». (قاسمی، ۱۳۷۹: مقدمه، ص پنج- شش). بازچاپ این روزنامه نفیس و تازه حیات یافته به کوشش سید فرید قاسمی در سال ۱۳۷۹ منتشر شده است و دارای ۸ صفحه نمایه عام می باشد.

۱۴- «**اردوی همایون**»: «اردوی همایون به مدیریت محمد حسن خان اعتماد السلطنه و در طی سفر دوم ناصرالدین شاه به خراسان منتشر گردید. از این روزنامه جمعاً ۱۲ شماره که شماره اول آن در دماوند به تاریخ ۱۱ شعبان مطابق و آخرین شماره آن در تهران به تاریخ ۱۲ ذی الحجه ۱۳۰۰ نشر یافته». (صدرهاشمی، ۱۳۶۴: ج ۱ ص ۱۱۲).

این روزنامه با تلاشها و مقدمه ایرج افشار و عبدالله فرادی، استاد انجمن خوشنویسان ایران به همراه روزنامه مرآت السفر و مشکوه الحضر به صورت افست در سال ۱۳۶۳ منتشر شده است و شامل ۳ صفحه فهرست مندرجات می باشد.

۱۵- «**روزنامه انجمن تبریز**»: «این روزنامه به مدیریت سید علی اکبر از خانواده و کیلی و غنی زاده بوده است که در بدو تأسیس به نام «روزنامه مجلس ملی تبریز» در رمضان ۱۳۲۴ قمری روی نیم ورق انتشار یافت و این اولین روزنامه بوده است که در تبریز پس از اعلان مشروطیت منتشر شده است. بنا به تصریح مرحوم تربیت در فهرست روزنامه های آذربایجان «چون کلمه مجلس مناسب نبود» شماره مذکور منتشر نگردید و در همان روز شماره دیگری به عنوان «روزنامه ملی» چاپ و منتشر شد». (صدرهاشمی، ۱۳۶۴: ج ۱ ص ۲۸۶).

«این روزنامه از شماره چهاردهم جریده ملی و از شماره پنجم تا دهم بار دیگر بانام روزنامه ملی منتشر شد و سرانجام از شماره دهم تا شماره سی و پنجم با نام «جریده ملی انتشار یافت» (روزنامه انجمن تبریز: مقدمه ص ۵). آخرین شماره این روزنامه تا شماره ۱۸ سال سوم (شوال ۱۳۲۶ قمری) ذکر شده که کتابخانه ملی فقط سال اول و دوم آن را (۱۶۳ شماره) که گردآوری نموده تجدید چاپ کرده است. افست این روزنامه شامل ۹۰ صفحه نمایه عام می باشد.

۱۶- «**روزنامه جبل المتین طهران**»: «از آخرین سالهای سلطنت ناصرالدین شاه سال های استقرار مشروطیت در کلکته و تهران دو روزنامه با نام جبل المتین انتشار می یافت که مدیریت هر دو بر عهده سید جلال الدین حسینی کاشانی متخلص به ادیب و ملقب به موید الاسلام بود. انتشار جبل المتین کلکته از ۱۰ جمادی الثانی ۱۳۱۱ قمری و جبل المتین تهران از ۱۵ ربیع الاول ۱۳۲۵ قمری آغاز شد. برادر کوچکتر موید الاسلام - سید

حسن کاشانی - که در کلکته در انتشار روزنامه با او همکاری داشت و از اواخر ۱۳۱۸ تا اوایل ۱۳۲۵ به عنوان خبرنگار و وکیل جبل المتین کلکته در تهران فعالیت می کرد به نیابت از برادرش انتشار جبل المتین تهران را که در واقع شعبه دوم جبل المتین کلکته بود، بر عهده داشت.

...روزنامه جبل المتین که چند ماه پس از به توپ بستن مجلس به رشت نقل مکان نمود و به دنبال فتح تهران مجدداً به آنجا بازگشت ...

جبل المتین کلکته بصورت هفتگی و جبل المتین تهران به صورت روزانه بود که پس از چند بار توقیف و تعطیلی سرانجام در نیمه ماه رجب ۱۳۲۷ قمری از انتشار بازماند و علت توقیف آن هم مقاله معروف و بحث انگیز «اذا فسَدَ العالمُ فسَدَ العالمُ» بود که بی نام نویسنده در شماره ۶ روزنامه انتشا یافت». (یومیه جبل المتین طهران: ص ۵-۱۴). دوره های بعدی جبل المتین به شرح ذیل می باشد:

دوره اول: (قبل از به توپ بستن مجلس). در تهران (۱۵ ربیع الاول ۱۳۲۵). سال دوم از شماره ۱ تا ۵۴ (۱۶ ربیع الاول تا ۲۲ جمادی الاول ۱۳۲۶).

دوره دوم: (دوره استبداد صغیر) در رشت از شماره ۵۶ تا ۷۱ (۲۲ صفر تا ۱۵ ربیع الاول ۱۳۲۷).

دوره سوم، سال سوم از شماره ۱ تا ۵۸ (۱۶ ربیع الاول تا ۲ رجب ۱۳۲۷).

دوره سوم در تهران (بعد از فتح تهران) از شماره ۱ تا ۷ (۸ رجب تا ۱۴ رجب ۱۳۲۷). انتشار مجدد دوره اول جبل المتین تهران از شماره ۱-۲۷۴ (۱۳۲۵-۱۳۲۶ قمری) شامل ۲۹ صفحه فهرست مندرجات و ۱۶۵ صفحه نمایه عام می باشد که توسط دانشگاه تهران به مناسبت یکصدمین سالگرد مشروطیت منتشر شده است.

۱۷- «روزنامه تمدن»: نشریه ای است هفتگی، به صاحب امتیازی، نگارش و مدیریت محمدرضا مدبرالممالک هرنندی اصفهانی از ۱۷ ذی الحجه ۱۳۲۴ تا ۱۳۳۰ قمری به مدت چهار سال با بیش از ۹۵ شماره، که یک شماره آن در بمبئی هندوستان (رمضان ۱۳۲۶) به کمک سید جلال الدین موید الاسلام و یک شماره آن در رشت (۲۹ ربیع الثانی ۱۳۲۷ قمری) و پس از فتح تهران نخستین شماره سال چهارم را در شوال ۱۳۲۸ قمری منتشر ساخت. پس از تعطیلی روزنامه تمدن، مدبرالممالک روزنامه دیوان عدالت را منتشر نمود و برای مدتی هم عهده دار روزنامه رسمی دولت ایران بود و تا هنگام مرگ مدیریت این روزنامه را به عهده داشت (روزنامه تمدن: مقدمه، ص ۹). «این نشریه به طرز مطبوعی حوادث و اخبار ایران و کشورهای خارجی را خلاصه می کرد و به همین جهت در میان مطبوعات فارسی مقام ممتاز و مخصوصی داشت» (براون، ۱۳۳۷: ج ۲ ص ۲۹۵) اما خمایی زاده (۱۳۷۲: ص ۱۰۵) امتیاز و برتری این نشریه را علاقه شدید به اصول مشروطیت ذکر نموده است. نمایه حاضر شامل ۲۵ صفحه و در بردارنده سال اول روزنامه از شماره ۱ تا ۸۰ (۱۷ ذی الحجه ۱۳۲۴ تا ۱۱ ربیع الثانی ۱۳۲۶) می باشد.

در پایان ضمن قدردانی از اقدام دانشگاه تهران به خاطر بازچاپ نشریات منتشره در دوره مشروطه که به مناسبت یکصدمین سالگرد مشروطه صورت پذیرفت و با وقوف به این نکته که تهیه نمایه کاری بس عظیم و دشوار است پیشنهاد می شود اساتید رشته های کتابداری و اطلاع رسانی، نمایه سازی این نشریات را به عنوان موضوعاتی برای طرح های پژوهشی دانشجویان خود پیشنهاد کنند. همچنین کتابخانه ها و مراکز پژوهشی معتبر نیز در این طرح ملی

سهیم باشند. شایان ذکر است که انجام هرگونه فعالیت در این زمینه باید با اطلاع رسانی و هماهنگی این مراکز صورت گیرد تا از انجام کارهای موازی جلوگیری شود.

منابع و ماخذ

- × براون، ادوارد (۱۳۳۷). **تاریخ ادبیات و مطبوعات ایران در دوره مشروطیت (ج ۲)**. ترجمه و تحشیه و تعلیقات تاریخی و ادبی از محمد عباسی. تهران: معرفت .
- × **تربیت (نخستین نشریه روزانه و غیر دولتی ایران)**. با مقدمه سید فرید قاسمی . تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران با همکاری سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۶.
- × خمایی زاده، جعفر (۱۳۷۲). **روزنامه های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹. ق. ، ۵۱۲۸۹. ش با اضافات و شرح کامل به همراه تصاویر روزنامه ها : برداشتی از فهرست ۵. ل. رایینو** . تهران: اطلاعات.
- × **روزنامه انجمن تبریز**. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران با همکاری استانداری آذربایجان شرقی ، ۱۳۷۴ .
- × **روزنامه ایران سلطانی و ایران**. تهران : کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۰.
- × **روزنامه تمدن ، سال اول ، ۱۳۲۴ق**. تهران: دانشگاه تهران ، موسسه انتشارات و چاپ: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۳.
- × **روزنامه های شرف و شرافت**. تهران: انتشارات یساولی فرهنگسرا، ۱۳۶۳.
- × **روزنامه های مرآت السفر و اردوی همایون**. تهران : گلشن، ۱۳۶۳.
- × **شکوفه به انضمام دانش (نخستین نشریه های ادواری زنان ایران)**. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران ، ۱۳۷۷ .
- × صدر هاشمی، محمد (۱۳۶۴). **تاریخ جراید و مجلات ایران (ج ۱- ۴)** . اصفهان: کمال .
- × فرایدی، پیتر (۱۳۵۱). "نمایه سازی نشریات ادواری". ترجمه زهره آقامیری. **نشریه مرکز مدارک علمی ایران**، س ۱، ش ۱.
- × قاسمی، فرید (۱۳۸۰). **سرگذشت مطبوعات ایران : روزگار ناصرالدین شاه و محمد شاه (ج ۱ و ۲)**. تهران : وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات : مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها.
- × قاسمی، فرید (۱۳۷۹). **روزنامه اردوی همایون** .- تهران : سازمان میراث فرهنگی .
- × گیلوری، عباس (۱۳۷۹). "نمایه سازی خودکار: گذشته، حال، آینده". **پیام کتابخانه**، ش ۳۹ .
- × محمدی فر، محمدرضا (۱۳۸۱). **مبانی نمایه سازی**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات ایران.

- × میرزاده، احمد (۱۳۵۲). "نمایه و نمایه سازی". نشریه فنی مرکز مدارک علمی ایران، ش ۲-۳.
- × نمایه، خبرنامه موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی. پیش شماره ۱ (بهمن و اسفند ۱۳۸۶).
- × یومیه جبل المتین طهران. تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۳.